

TÜRKİYE'NİN GÜRCİSTAN POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM CHANGES AND TRANSFORMATIONS OF TURKEY'S POLICY TOWARDS GEORGIA

Buket ELMAS*

Öz

Türkiye-Gürcistan ilişkileri, Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 28 Nisan 1991 tarihinden beri her geçen gün gelişme göstermektedir. Türkiye için Gürcistan oldukça önemli bir "stratejik ortak" tır. Stratejik konumu, Bakü-Tiflis-Ceyhan ile Bakü-Tiflis-Erzurum enerji hatları üzerinde bir koridor oluşu, tarihi bağlar ve ekonomik ortaklıklar Gürcistan'ın Türk dış politikasındaki öneminin en belirgin sebepleri arasındadır. Özellikle, Gürcistan'ın kurulduğu ilk yıllarda bölge siyasetinde daha aktif olan Türkiye, bölgenin iç istikrarı için aktif bir pozisyon almıştır. Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye, Gürcistan'a yönelik politikalarını değiştirmemekle birlikte iç meselelere direkt dahil olmayıp itidalli davranmayı tercih etmiş, hem bölgede kendi dengesini muhafaza etmiş hem de barışın korunması yönünde diplomatik bir dille hareket etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Türkiye, Stratejik Ortak, Türk Dış Politikası, Stratejik Konum.

Abstract

Relations between Turkey and Georgia has been improving since April 28, 1991, when Georgia declared its independence. Georgia is a very important "strategic partner" for Turkey. Its strategic position, the creation of a corridor on the Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum power lines, historical ties and economic partnerships are among the most obvious reasons for Georgia's value in Turkish foreign policy. In particular, Turkey has taken more active position for internal stability of the region in the early years of the establishment of Georgia. However, in later years, Turkey has not changed its policy towards Georgia but it has not been directly involved in domestic issues. Turkey has preferred to act with equanimity so both have kept its balance in the region and has acted in a diplomatic language toward the preservation of peace.

Keywords: Georgia, Turkey, Strategic Partner, Turkish foreign Policy, Strategic Position.

GİRİŞ

Sovyetler'in dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Gürcistan ile Türkiye'nin arasındaki ilişkiler 1991'den bu yana büyük bir ivme kazanmıştır. Konumu ve potansiyeli itibarıyla stratejik bir öneme sahip olan Gürcistan'ın Türkiye için önemi oldukça büyüktür. Azerbaycan ve Orta Asya'ya geçişte önemli bir nokta teşkil eden Gürcistan, aynı zamanda önemli bir enerji koridorudur. Etnik yapısı, coğrafi konumu ve bölgede kilit ülke konumunda olması Gürcistan'ı Batı, Türkiye ve Rusya için ön plana çıkarmıştır. Makale boyunca, tüm bu gerçekler ve tarihi sorgulamalar ışığında Gürcistan'ın Türkiye için jeopolitik ve jeostratejik öneminin kavranması amaçlanmaktadır.

Yeniden Rusya egemenliğine girmekten çekinen ve özellikle Saakashvili iktidarı ile Batı politikalarına ağırlık veren Gürcistan, Türkiye ile iyi geçinmeye özen göstermiştir. Bu bağlamda Türk-Gürcü ilişkilerinin seyrine baktığımız zaman, Gürcülerin bağımsızlığını ilan ettiği andan itibaren bölge siyasetinde daha aktif ve fiziksel olarak müdahil bir Türkiye karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Gürcistan'ın yaşadığı iç istikrarsızlık süreçlerinde Türkiye olaylar karşısında daha aktif bir politika izlemiştir. Örneğin Abhazy meselesine Türkiye'nin tavrı net olmuş ve tarafların arasını bulmaya yönelik bir politika izlemiştir. Ancak zaman ve şartlar değiştikçe Türkiye'nin Gürcistan politikası da evrilmeye başlamıştır. Türkiye, 1990'lı yıllarda Gürcistan'da yaşanan meselelere müdahil olurken 2000'li yıllar itibarıyla daha itidalli olmuş ve diplomatik yollara başvurmuştur. Türkiye'nin politikasındaki bu değişiklik "Türkiye artık Gürcistan'a karşı pasif bir politika mı izlemeye başladı?" sorusunu akıllara getirmektedir.

Bölgenin siyasi atmosferinin ve Türkiye'nin Gürcistan'a yönelik politikasındaki değişimin değerlendirildiği makalede, 2008 Gürcü-Rus Savaşı ekseninde Gürcistan'da değişen dengeler, bu savaş ve sonrasında Türkiye'nin takındığı tutum sorgulanmaktadır. Savaş bağlamında Türkiye ile ABD ve Rusya arasındaki gergin ilişkiler de vurgulanmaktadır.

Bu makale, "2008 sonrası Gürcistan-Türkiye ilişkileri ne şekilde evrilmiştir? Türkiye'nin Gürcistan'ın bağımsızlığının ardından bölgeye yönelik uyguladığı aktif ve heyecanlı politika yerini daha pasif ve uzak bir

* Bahçeşehir Üniversitesi, Uluslararası Liderlik Araştırma ve Uygulama Merkezi

politikaya mı bırakmıştır?" temel sorusunu sorgulamaktadır. Tüm bu siyasi çerçeveyi anlayabilmek adına Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkinin dönemsel olarak incelenmesi gerekmektedir.

1. Gürcistan'ın Bağımsızlığının Ardından İkili İlişkiler

SSCB'nin dağılmasının ardından 9 Nisan 1991'de bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, 21 Mayıs 1992'de Tiflis'i ziyaret etmiş ve iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar dizisi ile Türkiye-Gürcistan diplomatik ilişkileri başlamıştır. (Ural, 2011, ss.124-128) Yine aynı sene içinde Süleyman Demirel'in Eduard Şevardnadze ile görüşmesinin akabinde imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması" ile ikili ilişkilerin gelişmesi adına önemli bir adım atılmıştır.

Etnik olarak Transkafkasya'nın en çeşitli bölgelerinden olan Gürcistan bağımsızlığın ilk yıllarında sorunlu bölgeler olan Abhazya ve Güney Osetya'ya fazlasıyla yönelmişti. Esasen Türkiye de SSCB'nin dağılmasının ardından yaşadığı heyecanla Türk Cumhuriyetleri'ne odaklanmış, özellikle Azerbaycan ve Karabağ, bölgeye yönelik politikalarında ön plana çıkmıştı. Rusya Federasyonu ise, "Yakın Çevre Doktrini" ile Kafkasya'ya olan ilgisini arttırmış ve tarihi olarak hak iddia ettiği "arka bahçesi" üzerinde etkinliğini arttırmıştı. Tüm bu siyasi çerçeve içerisinde Türkiye 1994 itibarıyla Gürcistan ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır (Demirağ, 2005, s. 127). Radikal ve milliyetçi söylemlere sahip Zviad Gamsahurdiya'nın ardından başa geçen Eduard Şevardnadze, Gürcistan üzerindeki Rus etkisini dengelemek ve Gürcistan'ın bağımsız bir ülke olmasını tam anlamda sağlayabilmek için Batı ile iyi ilişkiler kurmak gerektiğine inanmış ve Türkiye'yi bu anlamda bir aracı olarak görmüş, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya özen göstermiştir (Cornell, 2005, ss. 142-163). Ancak Gürcistan'ın içinde bulunduğu siyasi karmaşa (Güney Osetya ve Abhazya meseleleri) Türkiye'nin bölge ile ilişkisini geliştirmesini biraz geciktirmiştir. Bir yandan da bu karmaşa Türkiye'yi yakından ilgilendirmiştir. Özellikle Türkiye'de yaşayan Abhaz nüfus bu gelişmelerden etkilenmiş ve yaşanan gelişmeleri tepkiyle karşılamıştır. Ankara, bir yandan Gürcistan'ın stratejik konumunu, bir yandan da ülkesinde yaşayan Abhaz vatandaşlarının isteklerini düşünmek durumunda kalmıştır. Abhaz-Gürcü çatışmasını yatıştırmak için görüşmeler, BM ve Rusya aracılığıyla aralıklarla devam etmiş ve Ekim 1998'de gerçekleşen görüşmelere, 7-9 Haziran 1999'da İstanbul ev sahipliği yapmıştır. Türkiye 1999'da attığı bu adımlar ile iki taraf arasında önemli bir arabulucu rol üstlenmiştir (Arslan, 2009, ss. 12-13).

Türkiye, bölgede yaşanan gelişmeleri yalnızca bölgesel yakınlık ve kültürel ortaklıklar çerçevesinde değerlendirmemiş, kendi sınır güvenliği ve bölgesel güvenliği açısından da yakından takip ederek en barışçıl çözümleri üretmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye hem sınır komşusu Gürcistan ile iyi geçinmeyi, hem ülkesindeki Abhaz vatandaşları küstürmemeyi hem de bölgeyi "arka bahçesi" olarak gören Rusya'yı karşısına almamayı amaçlamıştır. Netice itibarıyla Rusya'nın Transkafkasya ile tarihi bağları ve iddaeleri mevcuttur, bunların analizinin iyi yapılması gerekmektedir. Aynı zamanda Türkiye için Rus gazının yadsınamaz önemi de işin içine girince bölge politikalarını daha iyi anlamak ve Türk-Gürcü ilişkilerini daha iyi analiz etmek, bölgesel dengeleri kavrayabilmek adına Rusya'nın bölgedeki varlığına ve politikalarına bakmak gerekmektedir.

2. Rusya'nın Bölgedeki Politikaları

Rusya'nın Sovyetler'in dağılmasının ardından "arka bahçesi" olarak nitelendirdiği Kafkasya'daki nüfuz alanını kaybetmek istemeyişi ve bölge siyasetinde etkin bir konumda olmaya çabalayışı, Türkiye'nin Kafkasya'daki konumunu zora sokan bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Gürcistan'ın Batı ve ABD ile yakın ilişkiler kurarak hem ekonomik kazanımlara ulaşmak hem de olası Rus tehdidi ve hegemonyasına karşı Batı'nın desteğini alabilme siyaseti, Rusya'yı uzunca bir süre rahatsız etmiştir. Gürcistan'ı yer yer doğal gaz ile cezalandıran Rusya, özellikle ülkenin iç istikrarına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık söylemlerini destekleyen Rusya, Gürcistan'ın Batı yanlısı politikaları hız kazandığı gibi bu iki etnik unsura olan desteğini arttırmıştır. Ayrıca Rusya için Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika'ya ulaşımında önemli bir koridor olan Gürcistan, aynı zamanda Rusya'nın güneye açılan tek kapısı konumundadır. Aynı zamanda Rusya'nın Ermenistan ile olan askeri ve siyasi temaslarını sürdürebilmesi için Gürcistan üzerinde etkin bir konumda olması gerekmektedir.

Ruslar, Güney Osetya mevzusunun alevlendiği ilk yıllarda sorundan uzak ve yansız bir politika izlemeyi tercih etmiş ve uzlaşmaya gitmiştir. Atılan bu adım ile bölgede çatışmaların yeniden çıkması bir süreliğine engellenmiş olsa da kalıcı barışı getirmeye yetmedi. Osetler'in Rusya sınırları içerisinde yer alan Kuzey Osetya ile birleşme fikirlerinden vazgeçmemeleri iki taraf arasındaki gerginliği alevlendirmiştir. Ancak gerginliği asıl alevlendiren 2008 yılında gerçekleşen Gül Devrimi ile Saakashvili'nin başa gelmesi olmuştur. Milliyetçi söylemler ile otoritesini güçlendirmeye çalışan Saakashvili ayrılıkçı hareketlerin artmasında en büyük etken olmuştur. Aynı zamanda, ABD ve NATO ile ortaklıklar geliştirerek ordusunda

reforma gitmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda da ABD ve Batı'nın desteğine güvenen Saakashvili, "Anayasal Düzeni Sağlama Operasyonu" adı altında askerlerini G.Osetya'ya sokmuş ve Rusya'nın olaya dahil olmasıyla bu hareket Rus-Gürcü Savaşı halini almıştır (Özbay, 2008).

Saakashvili iktidarı ile birlikte iyice Rusya'dan uzaklaşan ve NATO-AB yanlısı bir politika izleyen Gürcistan, Moskova'nın tepkisini toplamaktaydı. Rusya'nın bölge üzerindeki egemenliğinden tam anlamıyla kurtulmayı hedefleyen Gürcüler son hamleleriyle bu durumun ne kadar da güç olduğunu somut bir şekilde görmüş oldular. Rusya'nın da yakından takip ettiği ve desteklediği G.Osetya'nın Gürcü merkezi yönetimi tarafından baskı altına alınması ikili ilişkileri kopma noktasına getirerek tarafları savaşa sürüklemiştir. Rusya'nın gücü ve taarruzu karşısında tutunamayan Gürcistan, geri adım atmak durumunda kalmıştır. Rusya bu hamlesiyle bölgede kendi hegemonyası dışında hiçbir gücün hakim olamayacağını altını bir kez daha çizmiş ve Saakashvili iktidarına büyük bir göz dağı vermiştir.

3. Gül Devrimi ve Saakashvili İktidarı Süresince İlişkiler

Nisan 2000'e gelindiğinde Eduard Şevardnadze yapılan seçimleri kazanmış ve başkanlığı ikinci dönemde de devam ettirme fırsatı bulmuştur. Ancak bu dönemde Gürcistan yolsuzluk ve seçimlerde usulsüzlük iddiaları ile çalkalanmaktaydı. Ayrıca ayrılıkçı bölgeler G.Osetya ve Abhazya merkezi yönetimin dışında kalmış, Aslan Abaşidze yönetimindeki Acara bölgesi de ayrılıkçı faaliyetlere girişmişti. Ülke böyle karmaşık bir atmosfer içindeyken 2003'te parlamento seçimleri gerçekleşmiştir. Muhalefet lideri Saakashvili'nin seçimlere hile karıştırıldığını iddia etmesi üzerine daha da gerilen ülkede protestolar düzenlenmiş, sonuç olarak da Şevardnadze ülke başkanlığı görevini bırakmıştır (Kasım, 2009, ss. 112-113).

Eduard Şevardnadze'nin başkanlığı sırasında ülke yolsuzluk iddiaları ile çalkalanırken ve nihayetinde Gül Devrimi ile iktidar değişirken Türkiye, tüm bu gelişmelerin uzaktan seyircisi olmuştur. Kendi iç politikasına ve KKTC seçimleri ile AB gelişmelerine odaklanan Türkiye, Gürcistan'da yaşanan son gelişmelerle ilgilenememiş, diplomatik mesajlar paylaşmakla yetinmiştir.

Gürcistan'da yaşanan bu iktidar değişikliği ardından Acara Özerk Bölgesi lideri Aslan Abaşidze'nin Saakashvili iktidarını tanımaması üzerine bölgede gerginlikler yeniden başlamıştır. (Gegshidze, 2004, s. 65) Bu tepkinin üzerine Saakashvili Acara Bölgesi'ne ekonomik ambargo uygulamış ve iki taraf arasındaki gerginlik iyice artmıştır. Yaşanan gerginlik ABD ve Rusya'nın arabuluculuğuyla bir süreliğine durulmuştur. Ancak olay üzerine Saakashvili'nin 6 Mayıs 2004'te Acara Özerk Bölgesi yönetimini feshetmesiyle sonuçlanmıştır. Acara Krizi'nde de Türkiye, aktif ve somut bir adım atmamış, yalnızca Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne destek mesajları vermiştir.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Acara Özerk Bölgesi lideri Aslan Abaşidze de Kars Anlaşması'na ithafen Türkiye'yi "garantör devlet" olarak görmüş ve bölgedeki gerginliğin bitirilmesi için Türkiye'ye başvurmuştur. Ancak dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, yaşanan durumu Gürcistan'ın iç meselesi olarak değerlendirmiştir. Böylelikle "garantörlük" beyanı bir söylem olarak kalmış ve iki ülke arasında herhangi bir sorun ortaya çıkmamıştır. Türkiye bu mevzuda diplomatik bir dil kullanarak Tiflis yönetimi ile olan iyi ilişkilerini bozmak istememiştir. Zaten Tiflis, Türkiye'nin bu diplomatik üslubunu oldukça olumlu karşılamış ve ikili ilişkilerin önemine vurgu yapmıştır (Kasım, 2009, s.114).

Şevardnadze dönemindeki yakın ilişkiler, Batı'ya daha yakın bir politika izleyen Saakashvili döneminde de aynı şekilde seyretmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın sağladığı kazanımlar iki ülke için de oldukça önemli olduğu için iktidara gelen Saakashvili de ikili ilişkileri yakın tutmaya yönelik bir politika izlemiştir. (Yılmaz & Bahrevskiy, 2017, s.139) 2011 senesinde ise Gürcü Parlamentosu'nda onaylanan Ulusal Güvenlik Konsepti'nde Türkiye "stratejik müttefik" olarak yer almıştır (Gafarlı, 2012).

4. 2008 Rus-Gürcü Savaşında Türkiye'nin Tutumu

SSCB'nin dağılma sürecinde yaşanan belirsizlik ve yeni oluşumlar süreci Gürcü topraklarında da kendini iyiden iyiye hissettirmiştir. Bölgede %75 oranında bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Osetler, 1989 yılında Gürcistan içerisinde Güney Osetya Özerk Cumhuriyeti adı ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Osetlerin tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan etmesi üzerine alevlenen G.Osetya meselesi, bağımsızlığın ardından Gürcistan'ın en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir (Kasım, 2009, ss.70-72).

Özellikle, 1990 yılında Gürcistan'ın başına gelen Zviad Gamsahurdiya'nın izlediği politikalar bu dönemde Gürcistan içerisinde ayrılıkçı hareketlerin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. "Gürcistan Gürcüler içindir." söyleminin mimarı Gamsahurdiya, milliyetçiliği adeta politik propaganda olarak kullanmış, söylemleri ile Gürcü düşmanlığını körüklemiş ve devleti yıpratmıştır (Salih & Bahrevskiy, 2017, ss. 136-137).

Gamsahurdiya'nın milliyetçi ve sert politikaları karşısında iyice alevlenen Güney Osetya mevzusu, Gürcü yönetimin bölgenin özerkliğini kaldırmasıyla daha da şiddetlenmiş ve 2 yıl süren çatışmaların neticesinde on binlerce Oset mülteci, Kuzey Osetya'ya iltica etmek durumunda kalmıştır.

Ruslar, Güney Osetya mevzusunun alevlendiği ilk yıllarda sorundan uzak ve yansız bir politika izlemeyi tercih etmiş, Boris Yeltsin ile Gamsahurdiya'nın ardından başa gelen Gürcü lider Şevardnadze ile bir uzlaşmaya gitmiştir. Bu uzlaşma neticesinde Rus, Gürcü ve Osetler'den oluşan bir barış gücünün Güney Osetya sınırına yerleştirilmesi, böylece bölgenin istikrarının sağlanması kararlaştırılmıştır. Atılan bu adım ile bölgede çatışmaların yeniden çıkması bir süreliğine engellenmiş olsa da kalıcı barışı getirmeye yetmedi. Osetler, Rusya sınırları içerisinde yer alan Kuzey Osetya ile birleşme fikirlerinden vazgeçmemişler ve bu durum iki taraf arasındaki gerginliği yeniden alevlendirmiştir.

Sınırları içerisindeki tüm ayrılıkçı hareketlere şiddetle karşı çıkan Gürcü yönetimi, Osetlerle ilgili bir ayrıcalık (imtiyaz) sözkonusu olacak ise bunun ancak "kültürel özerklik" olabileceğinin altını çizerek bu tarz girişimlerin sonuçsuz kalacağını belirtmişlerdir (Özbay, 2008).

Takvimler 8 Ağustos 2008'i gösterdiğinde ise Gürcüler ile Güney Osetyalılar arasındaki gerginliğin en büyük fitili ateşlenmiş oldu. "Gül Devrimi" ile başa gelen Mikhail Saakashvili, Şevardnadze döneminde yaşanan ayrılıkçı hareketler sonrasında sarsılan merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek amacındaydı. Bu bağlamda milliyetçi söylemler geliştirmiş ve ayrılıkçı hareketlere karşı merkezi otoritenin gerekeni yapacağını her seferinde belirtmiştir. Ayrıca Saakashvili görevi devralır almaz yapacağı ilk işin ayrılıkçı bölgeler sorununu çözmek olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde Gürcüler, ABD ve NATO ile ortaklıklar geliştirerek ordusunda reforma gitmiştir. Gürcistan yönetiminde atmosfer bu şekildeyken Osetler hala bağımsızlık mücadelelerinden vazgeçmemiş ve ayrılıkçı faaliyetlerini sürdürmüştür. Tüm bu gelişmeler sonucunda da ABD ve Batı'nın desteğine güvenen Saakashvili, "Anayasal Düzeni Sağlama Operasyonu" adı altında askerlerini G.Osetya'ya sokmuş ve Rusya'nın olaya dahil olmasıyla bu hareket Rus-Gürcü Savaşı halini almıştır. Netice olarak Gürcüler Ruslar'a karşı tutunamamıştır.

Tüm bu gelişmeler tedirginlikle karşılanırken Ankara savaşa karşı somut bir adım atmamış, aktif bir politika sergileyememiş ve itidalli davranmayı tercih etmiştir. Bunun altında yatan sebepleri irdeleyecek olursak, öncelikle Rusya ile olan ilişkilerin önemine değinmek gerekmektedir. Ruslar Türkiye'nin en önemli doğal gaz temin edicisi konumundadır. Bu bağlamda Türkiye, önemli bir ticari ortaklık kurduğu Rusya'yı karşısına almak istememiştir. Rusya'nın SSCB münasebeti ile bölgeyle olan organik bağları, Türkiye'nin kurmuş olduğu tarihi ve kültürel bağlardan çok daha taze ve güçlüdür. Aynı zamanda Rusya, Kafkasya'yı hala arka bahçesi olarak tabir etmekte ve o bölgede yaşanan gelişmeleri yakinen takip etmektedir. Türkiye'nin "stratejik ortağı" Gürcistan'a herhangi bir askeri yardımı veya Tiflis yönetimine yönelik taraflı bir söylemi, karşısında Rusya'yı bulmasına sebep olacaktır. Böyle bir ihtimali bile düşünmek istemeyen Ankara bu savaş esnasında ve sonrasında soğukkanlı ve diplomatik bir politika izlemek durumunda kalmıştır. Ayrıca NATO üyesi olan Türkiye'nin bu savaşa yönelik herhangi bir somut hamlesi Batı ile Doğu'yu uzun yıllar sonra yeniden sıcak bir çatışmaya sürükleyebilme ihtimalini barındırmıştır. Hal böyle iken Türkiye'nin takındığı tutum hem bölge için hem de küresel anlamda büyük önem arz etmiştir. Tüm bunlara ek olarak, Ankara kendi iç güvenliğini tehdit eden bir durumla karşı karşıya kaldığı için politikalarında oldukça akılcı bir yol izlemeyi seçmiştir.

Ankara'nın ikilemde kalmasının en önemli nedenlerinden biri de kuşkusuz Montrö Boğazlar Sözleşmesi idi. Bu savaş süresince Montrö Boğazlar Sözleşmesi yeniden gündeme gelmiş ve Türkiye, ABD ile Rusya arasında adeta kısıpaca alınmıştır. ABD'nin 2008 savaşı sırasında iki adet hastane gemisini, Gürcistan'a yardım için Boğazlar'dan geçirmek istemesi ancak Türkiye'nin ABD'nin direktmelerine rağmen bu geçişe Montrö gereği izin vermemesi, tarafları karşı karşıya getirmiştir. ABD tarafından Türkiye'ye Montrö Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesi gereği iletilmiş ve Türkiye en hassas konularından biri olan Boğazlar konusunda zorlu bir sürece girmiştir. (Kırdar, 2008, s.65) Ayrıca NATO gemilerinin de yine Boğazlar üzerinden Gürcistan'a geçme isteği sonucu, Türk tırları 2008'in Eylül ayı itibarıyla Rus gümrük kapılarında ambargo ile karşı karşıya kalmıştır. Rusya adeta NATO gemilerine geçiş hakkı tanınmaması için Türkiye'ye gözdağı vermiştir. Görüldüğü üzere, Boğazlardan bu gemileri geçirmek Ankara için hem Montrö'yü çiğnemek hem de Rusya'yı karşısına almak anlamına gelmekteydi. Şartlar bu şekilde tezahür etmiş iken Türkiye kendi çıkarlarını düşünerek realist bir politika izlemiş ve Boğazlar meselesini tartışma konusu dahi yapmayarak bu süreci soğukkanlılıkla yönetmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Görüldüğü üzere, bölgede yaşanan gelişmeler Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Kuzeyde Türkiye için bir "stratejik ortak" olarak ortaya çıkan Gürcistan, Türkiye'nin hem Kafkasya hem de Orta Asya politikasında oldukça önemli bir konumdadır. Bölgede yaşanan herhangi bir gerginlik veya savaş Türkiye'nin enerji politikalarını ve stratejik ortaklıklarını etkileyecek, dünya dengelerini yeniden

şekillendirecek boyuttadır. Bölgede NATO yayılmacılığına karşı duran Rusya, özellikle Gürcistan'ın NATO uydusuna girmesini önlemek adına Türkiye ile olan ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. 2008 Gürcü-Rus Savaşı'nın ardından bölgede devam eden NATO faaliyetleri Rusya'yı endişelendirmeye devam etmektedir. Eylül 2016 tarihinde Rusya tarafından gerçekleştirilen Kafkasya Askeri Tatbikatı bu anlamda dikkatlice değerlendirilmelidir. Son 25 yıldır Rusların yaptığı en kapsamlı tatbikat olan "Kafkasya 2016", NATO tarafından Haziran 2016'da Polonya'da gerçekleştirilen "Anakonda" tatbikatına cevap niteliğindedir. Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi bir yandan NATO aracılığıyla Rusya çevrelenmeye çalışılıyor diğer yandan da bu çevrelemeye karşı Ruslar; Türkiye, Çin ve İran ile ilişkilerini güçlendiriyor ve Kafkasya 2016 Tatbikatı ile adeta karşı koyuyordu. Ayrıca Rusya, ABD ve NATO'nun Karadeniz ve Kafkasya'da yayılmasına engel olmak istemekte ve bunun için Gürcü topraklarında G.Osetya ve Abhazya mevzularını bir koz olarak kullanmaktadır. Ayrıca Kafkasya'da gerçekleştirdiği tatbikatlar ve attığı adımlar ile bölgenin kendi arka bahçesi olduğunu her seferinde dünyaya duyurmaktadır. Gürcistan'ın ise hem kendi iç çatışmalarının Rusya tarafından körüklenmesi hem de Kırım'ın ilhaki sonucunda Rusya'ya karşı duyduğu endişeler artmıştır. Bölgede böylesine ince dengelerin olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin bölge için ne denli önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir.

Her an fitili ateşlenmeye hazır bir bölge olarak karşımız çıkan Güney Kafkasya, küresel güçlerin ve oluşumların politikalarına yön veren bir stratejiye sahiptir. Böyle bir konumda "stratejik ortaklık" geliştirilen komşu Gürcistan'ın yaşadığı çalkantılı süreçlerde itidalli ve realist adımlar atılması Türkiye açısından hem bölgenin istikrarı hem de Türkiye'nin kazanımları açısından önem teşkil etmektedir. Özellikle, Kafkaslar'da birçok ortaklığa zemin hazırlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı, Rusya'nın memnuniyetsizliğinin sebepleri arasında gösterilebilir. Ayrıca Rusya'nın başlıca doğalgaz müşterilerinden olan Türkiye, 2008 Rus-Gürcü savaşı süresince Rus tarafı ile dengeyi korumaya özen göstermiştir. Netice itibarıyla Türkiye için Rusya, önemli bir egemen güç konumundadır ve Türkiye'nin karşısına almak istemeyeceği bir durumdur. Türkiye bu süreçte, Gürcistan ile "stratejik ortak" olmakla birlikte, bölgedeki çıkarları konusunda daha temkinli ve dengeli bir politikaya yönelmiştir.

Ankara, Rusya ve ABD çengeli arasında sıkışıp kalmaktansa kendi çıkarlarını gözeten, sınır komşusu ve stratejik ortağı Gürcistan'ı diplomasi diliyle destekleyen bir siyasi yol izlemeyi yeğlemiştir. Bu bağlamda Türkiye, kendi güvenliğinin tehlikeye atacak, enerji politikalarını sekteye vuracak adımlardan uzak, dengeli bir düzen kurmak durumunda kalmıştır. Bu politikayı sürdüren Türkiye aynı zamanda Gürcistan ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atmış ve bölgedeki yatırımlarına, sosyal faaliyetlerine hız kazandırmıştır.

2008 Savaşı Gürcistan ekonomisine büyük zarar vermiş ve Gürcü tarafını daha çok borca sokmuştur. Özellikle 2008-2012 dönemi Gürcü mallarının Rus pazarlarına kapatıldığı yıllardır. Bu şartlar altında Gürcistan, turizmini geliştirmeye odaklanmıştır. Yaz turizmi için Batum'a odaklanılmış olup Türkiye'nin büyük katkısı ile bölge kalkındırılmıştır Türkiye Gürcistan'ın en önemli ticaret ortağı olmuş ve her geçen gün iki ülke arasındaki ticari ilişkiler hızla artmıştır. 2007 senesine gelindiğinde ise, iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte ticari ilişkiler ayrı bir ivme kazanmıştır. Ayrıca, 2011 ve 2012 yıllarında Türkler, Gürcistan'ı en çok ziyaret eden turistler olmuştur. İki ülke turizmi arasındaki bu gelişmenin en önemli sebebi 2009 yılından itibaren uygulanmaya konan "vize serbestisi" olmuştur. "Vize serbestisi" ile birlikte iki ülke arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkilerin hızla arttığı görülmüştür. Özellikle Türkiye'den bölgeye çok fazla ziyaretçi giderek Gürcistan'ın turizm gelirlerinde bir hareketlenme yaşanmasını sağlamıştır. Ayrıca D.Karadeniz Bölgesi'ne özellikle yaz aylarında çay işçisi olarak gelen Gürcü vatandaşlarının seyahat şartları bu yeni uygulamayla kolaylaşmış ve hem Gürcü halkı ekonomik açıdan yeni bir kazanım elde etmiş hem de Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan vatandaşlar ucuz iş gücü ile tarımsal işlerini gördürme şansı elde etmiştir. Sarp Sınır Kapısı'nın modernizasyonu ve Çıldır-Aktaş, Posof-Türkgözü sınır kapılarının açılması da iki ülke arasındaki ilişkilerin ve serbest geçişlerin artmasına katkı sağlamıştır.

Özellikle Acara Özerk Bölgesi, Türk yatırımcılar için hem artan alım gücü hem de Kafkaslar ve Orta Asya'ya açılan bir koridor konumunda olması sebebiyle oldukça önemli bir yerdedir. Ayrıca bölgeye olan girdi maliyetinin düşüklüğü de bölgeye olan yatırımların yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Netice itibarıyla Gürcistan-Türkiye ilişkileri, nazaran ekonomi, enerji ve ticaret odaklı bir ortaklığa evrilmiştir. Gürcistan'ın bağımsızlığının ilk yılları itibarıyla bölgenin iç siyaseti ön planda iken özellikle son yıllarda Türkiye-Gürcistan ile ilişkilerinde ve anlaşmalarında öne çıkan en önemli konular; sınır güvenliği, enerji kaynakları ve ulaşım başlıkları olmuştur. Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ulaştırılmasında önemli bir rol oynayan Gürcistan ile 3 önemli işbirliği ön plana çıkmaktadır. Bunlar: Bakü-Tiflis-Ceyhan

Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ile Kars-Ahılkelek-Tiflis-Bakü Tren Yolu Hattıdır.

Bölgedeki enerji ortaklığı Gürcistan ve Türkiye ile sınırlı olmayıp Azerbaycan'ın da katılımıyla üçlü bir stratejik ortaklık şeklini almaktadır. Bu bağlamda üç ülke arasında son yıllarda artarak devam eden ortaklıklar dikkat çekmektedir. Karşılıklı olarak hem Gürcistan tarafı hem de Türk tarafı ilişkilerde özellikle "stratejik ortaklık" terimini sıkça kullanmakta ve gerçekleştirilen iş forumları ile ticaret hacminin geliştirmeye yönelik, bölgeye Türk yatırımını teşvik etme odaklı adımlar atmaktadır. İki ülke arasında gelişen bu ortaklık enerji ve ulaşım kapsamında Azerbaycan'ın da dahilyle üçlü bir stratejik ortaklık gibi şekillenmektedir. Gürcistan da bölge kalkınması için Azerbaycan ile ilişkilere önem vermekte, ortak projeler için açık kapı bırakmaktadır.

Türkiye ile Gürcistan arasındaki özellikle son yıllarda gelişen en önemli işbirliği alanlarından biri de ulaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. İkili ilişkilerde ulaşımın ve ticaretin gelişimi 2008 savaşının ardındaki yıkımın toparlanmasıyla ivme kazanmaya başlamıştır. Netice itibarıyla Gürcistan'ın siyasi ve ekonomik istikrarı kuruluşundan beri yeterli ve stabil bir seviyeye erişememiştir. Bu durum iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin gelişimini bir süre engellemiş olsa da savaşın ardından bölgedeki yatırımların artması ve iş imkanlarının çeşitlenmesi ile durum olumlu anlamda değişmeye başlamıştır. Uluslararası Batum Havaalanı Türkler ve Gürcüler tarafından ortak olarak kullanılmaktadır ve havaalanı Türk sınırına oldukça yakındır. Türkiye-Rusya arasındaki ticaret ilişkilerinde Gürcistan karayolu bağlantısı noktasında da önemli bir rol oynamaktadır. Gürcistan bu anlamda önemli bir koridor görevi görmektedir.

Ayrıca gelişmiş bir sanayisi olmayan Gürcistan'da özellikle enerji, turizm ve tarıma yönelik faaliyetler ve yatırımların ön plana çıktığı görülmekte olup son dönemlerde Türk şirketlerinin de yapımında yer aldığı hidroelektrik santral inşa edilmektedir. Tüm bunlara ek olarak, Gürcistan'ın liman kenti Batum'da birçok inşaat firmasının Türkler'e ait olduğu ve özellikle turizm altyapısına Türkler tarafından önemli yatırımlar yapıldığı görülmektedir.

NATO'ya dahil olmak konusunda ısrarlı olan Gürcistan için bir NATO üyesi olan ve stratejik ortaklık ilişkileri olan Türkiye ile askeri anlamda gerçekleştirdiği ortaklıklar da oldukça önemlidir. Gürcistan, Türkiye'nin askeri bilgisi ve tecrübesini bu minvalde değerlendirmektedir. Özellikle 2008 Savaşı'nın ardından bölgede hala yayılmacı bir Rus tehdidi ile karşı karşıya olduğunu anlayan Gürcistan, NATO ile olan ilişkilerinin gelişmesine bu tarihten sonra daha çok önem vermiş ve NATO ile entegrasyon çalışmalarına hız vermiştir. Bu bağlamda da hem jeopolitik hem de jeostratejik anlamda NATO için önemli bir üye olan Türkiye'nin desteğini alabilmek Gürcüler için öncelikli hedeflerden biri haline gelmiştir. Bu konuda birtakım Gürcü uzmanlar da ilişkilerin iyi bir şekilde geliştiğini ve ilişkilerin bu denli gelişmesindeki en önemli sebebin Türkiye'nin NATO müttefiki olmasından kaynaklandığını vurgulamaktadırlar. Türkiye de stratejik ortağı Gürcistan'ın Batı ile entegrasyon adımlarına desteğini her seferinde dile getirmektedir.

Gürcistan ile Türkiye ilişkilerinin son dönemde yukarıda da bahsedildiği üzere ulaşım, ticari ve stratejik projeler kapsamında geliştiğini ve şekillendiğini görmekteyiz. Özellikle Türkiye, stratejik ortak olarak gördüğü ve bölgenin istikrarı için önem atfettiği Gürcistan'a birçok konuda destek vermektedir. Bu bağlamda TİKA'nın bölgeye yönelik birçok faaliyeti olmuştur. Özellikle Gürcistan'da 1990'larda patlak veren ekonomik krizin ardından tarımın büyük hasar görmesi, bu ülkede tarımsal faaliyetlerin fazla gelişmemesine sebep olmuştur. Özellikle tarımsal anlamda Türkiye'nin bölgeye önemli destekleri vardır. Bu desteklerden birine örnek verecek olursak, TİKA bölgede tarımsal faaliyetleri ve eğitimleri geliştirmek adına T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından Gürcistan Teknik Üniversitesi'nde çeşitli eğitim faaliyetleri düzenlemiştir. Tarım ürünlerinin yetiştirilmesinden pazarlanmasına kadar pek çok konuya dair bilgi Gürcü tarafıyla paylaşılmıştır. Bu proje ile birlikte Türk-Gürcü taraflarının tarımsal ortaklıklarının geliştirilmesi ve Gürcistan'ın tarımsal anlamda kalkınmasına destek verilmesi hedeflenmiştir. TİKA, bir yandan da Gürcistan'ın Acara Özerk Bölgesi'nde kötü durumda olan köy yollarını onarım çalışmalarını yapmış, Batum Botanik Bahçesi'ne zararlı böceklerle karşı ilaç ve ekipman desteği sağlamıştır.

Türkiye'nin Gürcistan'da yaptığı yatırımlardan biri de bölgedeki su kaynaklarına yönelik hidroelektrik santral projeleridir. Bu tarz yatırımlar son yıllarda ön plana çıkmıştır. Bölgede meydana gelen sosyal olaylar ve doğal afetlerde de Türk tarafı Gürcistan'a büyük destekte bulunmaktadır. Örneğin; 20 Ağustos 2017'de Gürcistan'daki Borjomi-Haraguli bölgesinde çıkan yangının söndürülmesi için Türkiye bölgeye 2 adet yangın söndürme helikopteri ile 1 adet uçak göndermiştir.

Tüm bunların yanında, 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişiminin ardından Gürcü Dışişleri Bakanı Tiflis'teki Türk Büyükelçisiyle görüşmüş, Gürcü Dış İşleri Bakanı Mikheil Janelidze ise Mevlüt

Çavuşoğlu ile bir araya gelerek Türk Hükümeti'ne verdikleri desteği yinelemiştir. Bu görüşmelerin hemen ardından ise Gürcistan Devlet Başkanı Giorgi Marvelashvili bir açıklama yaparak demokratik yöntemlerle seçilen Türk hükümetini desteklediklerini dile getirmiştir. Gürcistan Başbakanı Kvirikashvili ise stratejik ortakları Türkiye'deki istikrarın kendileri için oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. Tüm bu açıklamaların ardından Gürcü tarafı, darbe girişiminin hemen ardından 16 Temmuz'da Türkiye ile olan kara sınırını ve hava sınırlarını güvenlik gerekçesiyle kapatmıştır. Gürcistan'ın bu adımlarını yalnızca stratejik ortaklık ve sınır komşuluğu açısından değerlendirmemek gerekmektedir. Gürcistan'ın Ankara ile olan önemli ekonomik ortaklıkları ve Türk tarafından gelen büyük destek Gürcülerin böyle bir adım atmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca, Türkiye'deki barış, istikrar ve demokrasinin Gürcistan için hayati bir önem taşıdığı yönündeki bu savı destekler niteliktedir. Netice olarak, Türkiye Gürcistan'ın en önemli ticaret ortağıdır ve Türkiye bölgeye önemli yatırımlar yapmaktadır. Tüm bu durum Gürcistan'ın Türkiye'ye karşı hassasiyetlerinde önemli etkenlerdir.

Bu ilişkilerin yanısıra, son dönem Türk-Gürcü ilişkilerinde bir eksen kaymasından söz etmek mümkündür. Son dönemde Batı ile ilişkileri zedelenen Türkiye Batı'dan yavaş yavaş uzaklaşırken Gürcistan Batı'yla entegre olmak için büyük istek duymaktadır. Bu anlamda Batı ile ortaklıklarını geliştiren Gürcistan, Avrupa'da vize serbestisi elde etmiştir. Bir yandan da NATO ile ilişkilerini güçlendirmeye odaklanan Gürcistan'da NATO Askeri Eğitim Merkezi açılmıştır. Gürcistan, Rusya hegemonyasına karşı Batı ve NATO odaklı bir eksende ilerlerken Türkiye ise özellikle Suriye Krizi'nin de etkisiyle Rusya ile uzlaşma yoluna girmiş ve ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Tiflis Batı ile ilişkilerini geliştirirken bir yandan da Rusya ile ilişkilerini düzenleme adımlarını da atmaya başlamıştır. Dengeli ve tek yönlü dış politika izlemek yerine çok yönlü bir sistem üzerinde duran Gürcü Hükümeti, kendi çıkarlarını kurduğu dengeler vasıtasıyla korumaya çalışmaktadır. Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikashvili, Rusya ile ikili ilişkilerin normalleştirilmesi için bir çağrıda bulunmuştur.

Tüm bu ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda "Türkiye'nin Gürcistan'a olan ilgisi 1990'lara göre azaldı mı? Türkiye artık bölgede aktif bir politika izlemiyor mu?" sorusuna yanıt olarak şunlar söylenebilir; öncelikle siyasi konjonktör gereği ve Sovyetler'in yeni dağılmış olmasıyla doğan bir otorite boşluğu sonucu Türkiye bölgede rahat hareket edebilme kabiliyeti bulmuştur. Ayrıca o dönemki Türk dış politikası Gürcistan'ın iç meselelerine aktif olarak dahil olup belirleyici bir rol oynamak şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak ilerleyen yıllar içerisinde Türkiye, bölgeye yönelik politikalarını pasifleştirmemekle birlikte daha itidalli ve ileriye dönük yatırımlar şeklinde uygulamaya başlamıştır. 1992'de Abhazlar ile Gürcüler'i bir araya getiren Türkiye'nin 2008 Gürcü-Oset savaşına dahil olmayıp diplomatik yollarla yaşanan hadiseleri kınaması ve üzüntüsünü belirtmesi bu politikaya örnek gösterilebilir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin bu savaş sırasında gündeme gelmesi ve Rusya ile karşı karşıya kalma ihtimali, Türkiye'nin 1990'larda olduğu gibi rahat ve aktif bir politika izlemesini önlemiştir. Türkiye artık kendi sınır güvenliğini ve çıkarlarını ön planda tutan, gözeten realist adımlar atan bir politika izlemeye başlamıştır. Rus gazına olan bağımlılığı devam ederken bölgeye yönelik keskin bir politika izlemesi zor olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Gürcistan'a yönelik askeri ve siyasi anlamda aktif politikası yerini ekonomik, enerji ve ulaşım anlamında bir ortaklığa, tarafların çıkarlarının belirlediği bir siyasete evrilmiştir. Sonuç itibarıyla bölgeyle uzun yıllardır organik bağı olan ve hala bölgeyi kendi "arka bahçe"si olarak gören Rusya, Türkiye'nin karşısına almak istemediği bir güçtür. Özellikle Suriye Krizi konusunda Rusya ile paralel politikalar güden Türkiye, nükleer enerji ve S-400 alımları hususunda da Rusya ile ortak adımlar atmaktadır. En büyük enerji temincisi Rusya ile iyi geçinmenin artılarını fazlasıyla gören (özellikle Suriye meselesinde) Türkiye, Gürcistan politikasında da Rusya'yı devre dışı bırakmaya yönelik veya huzursuz edecek bir adımı atmaktan özellikle kaçınacaktır. Bu sebeplerden ötürü Gürcistan-Türkiye ilişkileri bu minvalde yol almaktadır. Bölgede dengeler yeniden şekillenirken Türkiye, Gürcistan'a yönelik politikalarını enerji ve yatırım bağlamında geliştirmekte ve bölgenin geleceğini düşünerek hareket etmektedir. Gürcistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda Türkiye'nin bölgedeki sorunlara ve siyasi durumlara yönelik aktif politikaları yerini stratejik ortaklığın enerji, ulaşım ve yatırımlar şeklinde sirayet ettiği bir politikaya bırakmıştır. Yani netice olarak, Türkiye Gürcistan ile hala yoğun bir şekilde alakadardır ve bu alakadar olma durumu bir form değiştirerek daha itidalli ve enerji-ulaşım anlamında yatırımlar, yeni projeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ajeganov, B. (2016, Ağustos). Real Friends? Georgia-Turkey Relations In The Wake Of The July 15 Coup Attempt. *The Central Asia-Caucasus Analyst*,
<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13388-real-friends?-georgia-turkey-relations-in-the-wake-of-the-july-15-coup-attempt.html> adresinden alındı.
- Arslan, Cahit (2009). Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya. *Akademik Bakış*, S. 16.

- Cornell, E. Svante (2005). Small Nations And Great Powers: A Study Of Ethno-Political Conflict In The Caucasus. *Routledge Curzon*, S. 65(1), s. 142-163.
- Demirağ, Yelda (2005). Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), s.127.
- Gafarlı, O. (2012, Kasım). Gürcistan Seçimleri ve Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası. *BİLGESAM*, www.bilgesam.org/incele/160/-gurcistan-seçimleri-ve-türkiye%C2%92nin-güney-kafkasya-politikasi/#.WtmS10xuLIV adresinden alındı.
- Gegshidze, Archil (2004). Georgia's Vulnerabilities And The Ajaria Crisis. *Insight Turkey*, 6(2), s.65.
- Gürcistan Tarım Sektörünün Kalkınmasına Destek (2018, Şubat). *TİKA*.
http://www.tika.gov.tr/tr/haber/gurcistan_tarim_sektorunun_kalkinmasina_destek-41507 adresinden alındı.
- Gürcistan'dan Rusya ile İlişkileri Normalleştirme Çağrısı (Mart, 2018). *Timeturk*,
https://www.timeturk.com/gurcistan-dan-rusya-ile-iliskileri-normallestirme-cagrisi/haber-862442 adresinden alındı.
- Gürcistan-Türkiye-Azerbaycan Üçlü İşbirliği Fırsatları Değerlendiriliyor (2018, Nisan). *DEİK*,
https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-gurcistan-turkiye-azerbaycan-uclu-isbirligi-firsatlari-degerlendiriliyor adresinden alındı.
- Kachkachishvili, D. (2017, Mayıs). Türkiye-Gürcistan İlişkileri Somut ve Güçlü Bir Şekilde Gelişiyor, *Anadolu Ajansı*,
https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-gurcistan-iliskileri-somut-ve-guclu-bir-sekilde-gelisiyor-/823458 adresinden alındı.
- Kakachia, Kornely & Cecire, Michael (2013). Georgian Foreign Policy-The Quest For Sustainable Security. *Konrad Adenauer Stiftung*.
- Kalaycı, Cemalettin (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulamaları. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2), s. 133-147.
- Kasım, Kamer (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*. Ankara: USAK Yayınları.
- Keleş, Şıvga S. (Şubat, 2014). Türkiye-Gürcistan İlişkileri, *İstanbul Ticaret Odası*,
http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2014/01subat_gurcistan.pdf adresinden alındı.
- Kırdar, Seda (2008). Conflict Resolution In Georgia: An Analysis Applying The Intractable Conflict Theory And The Governmental Politicis Model. *Perceptions*, s. 65.
- Özbay, F. (2008, Haziran). Tarihsel Süreç İçerisinde Güney Osetya Sorunu, *BİLGESAM*,
http://www.bilgesam.org/incele/999/-tarihsel-surec-icerisinde-güney-osetya-sorunu/#.W5o3k6Yzbc adresinden alındı.
- Türkel, E. (2016, Haziran). NATO'nun Anakonda Tatbikatı Polonya'da Başladı, *Deutsche Welle*, http://www.dw.com/tr/natonun-anakonda-tatbikat%C4%B1-polonyada-ba%C5%9Flad%C4%B1/av-19312886 adresinden alındı.
- Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'dan Kafkas Kartalı Tatbikatı (2017, Haziran). *Cumhuriyet*,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/755265/Turkiye__Gurcistan_ve_Azerbaycan_dan_Kafkas_Kartali__tatbikati.html adresinden alındı.
- Türkiye'den Gürcistan'a Yardım Eli (2017, Ağustos), *İHA*,
http://m.ih.com.tr/ankara-haberleri/turkiyeden-gurcistan-a-yardim-eli-1791667/ adresinden alındı.
- Ülker, K. (2018, Şubat). Çalık, Gürcistan'ın Enerjisine Yatırım Yapacak, *Dünya*,
https://www.dunya.com/sirketler/calik-gurcistanin-ruzgarina-yatirim-yapacak-haberi-404163 adresinden alındı.
- Ural, Selçuk (2011). Bağımsızlıktan Kadife Devrime Gürcistan Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri (1991-2004). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, s. 124-128.
- Yılmaz, Salih & Bahrevskiy, Evgeniy (2017). *Rusya&Türkiye Avrasya Pakti Mümkün mü?*. Ankara: SRT Yayınları.